

BOSUIL

Poëzie als ontmoeting

Al enige maanden had ik hem vaak bij invallende of oplossende schemering horen roepen, maar nog nooit was hij aan mij verschenen. Toen ik aan het begin van een najaarsavond op het inpandig balkon van mijn slaapkamer stond, ik zou straks weer aan het werk maar draalde nog wat, het was mistig en voor oktober behoorlijk koud, klonk aan de overkant van de straat, vanuit een hoge boom naast een door antikrakers bewoond schoolgebouw, enkele malen zijn rauwe kreet. Meteen daarna zag ik hem vliegen, zijn gedrongen gestalte een grauwe bode in het omfloerste licht van een straatlantaarn, hij naderde mij tot op twee meter, scheerde langs de gevel van mijn huis en verdween uit zicht.

Hij moet mij hebben gezien maar besloot het bij deze epifanie te laten.

Waarom grijpt deze ontmoeting mij aan? Om te beginnen is het zijn misplaatstheid. Bosuilen worden geacht in bossen te leven, niet binnen de bebouwde kom van een dorp of stad, hoe groen en vredig ook, ofschoon daar natuurlijk voedsel in overvloed voorhanden is. Daar komt bij dat zijn kreet nooit wordt beantwoord, hetgeen betekent dat hij alleen is. Tot wie roept hij? Zoekt hij, ik vermoed dat het om een jonge man in een zelfgekozen territorium gaat, zoekt hij contact met een vriend of potentiële geliefde? Zo ja, wat stelt hij zich daarbij voor? Is zijn roep misschien een uiting van vertwijfeling, angst, waarschuwing, irritatie of enthousiasme? Triomf lijkt onwaarschijnlijk, opwindend ook, toch wil ik niet uitsluiten dat hij domweg geniet van de klank van zijn stem in de stille straat. Ge-

niet, of althans met belangstelling en verwondering luistert naar het geluid dat hij zelf voortbrengt en waarvan hij de oorsprong niet kent. In dit domein, op dit tijdstip, is hij vooralsnog de enige die zich roert.

Wat poëzie is onttrekt zich aan pogingen tot strakke definitie. Net als over God en de liefde kan men over haar alleen spreken in metaforen, hetgeen de complexe situatie doet ontstaan dat zij zich vanuit zichzelf moet belichten – want is poëzie niet in essentie een vorm van beeldtaal? Het gedicht is een weefsel, een toverformule, een pad van woorden, een op uitbeelding gebaseerd maaksel, een gesproken lied, een marmeren stèle in de regen, een mandje van soepele malvetakken, een klaterende bron van ijskoud water, een influistering van de Muze, een diepzinnig raadsel, de zang van een nachtegaal, de klank van een windharp, een dramatische monoloog, een echo van ver, de allerindividueelste expressie van een allerindividueelste emotie, een zoetekoeksdoze, een ruige dan wel elegante paringsdans, een cryptogaam, een onaantastbaar ding, een staketsel van brokstukken, een seculier gebed, een argeloos kinderspel, een ontregelend taalexperiment, een palimpsest, een koele betekenis­machine, een sloopkogel, een partituur voor de lezer, een peuk waarin het vuur wordt doorgegeven, de kreet van een bosuil in een stadstuin – we kunnen de lijst zeker uitbreiden, nog wel een kwartier, maar niet tot in het oneindige, en dat is ook niet nodig. We weten immers heel goed wat een gedicht is en wat niet, hoogstens verschillen we van inzicht over de mate waarin het ene gedicht geslaagd en het andere mislukt is. Maar zelfs daarover zouden we het uiteindelijk wel eens worden, als we maar lang genoeg bij elkaar bleven zitten.

Daar dichters vreemde dingen zeggen die in een gesprek tussen beschaafde mensen die elkaar nog niet goed kennen gēnant of onbeleefd zouden zijn, draagt ieder gedicht de belofte van intimiteit in zich. Blijkbaar is de dichter bereid formaliteiten aan zijn laars te lap­pen, hetgeen suggereert dat hij zich voldoende op zijn gemak voelt om je iets persoonlijks toe te vertrouwen. Een gedicht lezen is aan­gesproken worden door iemand die een speciale verstandhouding

met je wil opbouwen. Daarom is het niet meer dan wellevend haar of hem een aandachtig luisterend oor te lenen. Het gedicht is de drempel waarop jij en ik elkaar hopen te ontmoeten, het belichaamt een grensgebied tussen binnen en buiten.

In 'Het luchtige van de zwaarte' (2015), een lezing ter ere van de in 2013 overleden criticus Hans Groenewegen, vraagt Anneke Brasinga zich af of het gedicht van buiten dan wel van binnen komt. Zij stelt de poëtische opvattingen van W.H. Auden en Marcel Proust tegenover elkaar, maar vindt een fraaie tussenpositie bij Martinus Nijhoff, die in de prosodische breukvlakken van de tekst een stilte waarneemt, en, zegt hij, 'in dit trillend oponthoud confronteren ziel en oneindigheid'. Hoewel de pretentieuze pathetiek van deze woorden het moeilijk maakt niet heel even de vraag te stellen of Nijhoff er niet een zekere ironie in heeft gelegd, sluit ik mij er graag bij aan.

Het gedicht is de arena waarin de materialiteit van klank en ritme de worsteling aangaat met de spiritualiteit van de betekenis. Is het ritme te sterk, dan vervliegt de betekenis, maar heeft de semantische waarde van de woorden de overhand, dan ontbreekt wat volgens mij een essentiële eigenschap van poëzie is: de oproep om mee te bewegen, de rituele handeling van verklanking te voltrekken, de stem, adem en hartslag van het gedicht over te nemen. Dat is precies wat poëzie van proza onderscheidt. Een verhaal of essay kun je naververtellen, een gedicht niet, dat bestaat uitsluitend tijdens de uitvoering. Omdat het momentaan en onherhaalbaar is moet het iedere keer opnieuw tot stand gebracht worden. Het gedicht is geen object, maar een ervaring.

Het fysieke aspect van poëzie herinnert aan de oorsprong van de taal. Voor een klein kind is taal in de eerste plaats iets lichamelijks dat geknipt lijkt om er de wereld mee naar zijn hand te zetten, zoals ook vroege hominiden een klanksysteem ontwikkelden om elkaar tot jacht of seks te manipuleren. Daarom brengt het gedicht een dialectiek op gang tussen mens en dier, cultuur en natuur, verleden en toekomst. Het is een rimpelend wateroppervlak waarin de hemel weerspiegeld wordt, maar waaronder soms in de diepte een deel

van de bodem zichtbaar wordt. Nijhoff heeft laten zien dat vissen een poëtische bezigheid is die doorgaans meer oplevert dan een emmertje paling of beekforel. Het gedicht ontstaat dan ook niet in de stad of op het land, maar op de plekken waar beide domeinen in elkaar overlopen.

De dichter is een randfiguur, een buitenstaander. Zo vertegenwoordigt hij de mogelijkheid van een alternatieve wereld. Ieder gedicht is daarom politiek statement.

Wie een ander aanspreekt, zoekt contact. Poëzie komt voort uit verlangen, wordt aangeblazen door Eros, reikt naar de ander en het Andere, waarbij de dichter zich gewoonlijk ten volle bewust is van de vergeefsheid van zijn onderneming. Natuurlijk, het gedicht kan de kortstondige illusie van een ontmoeting tot stand brengen, maar staat toch altijd als een matglazen deur met gestileerde bloemmotieven tussen de ik en de jij. De dichter, de minnaar en de godzoeker roepen, vstuig in de hand, vanaf hun oever naar de overkant maar kunnen niet nagaan of hun stem gehoord wordt, en mocht er ooit de belofte van een antwoord klinken, dan is dat onverstaanbaar. Dat is vermoeiend en biedt weinig ruimte voor hoop. Het is in zekere zin ook dom en naïef. Hoe kun je nu verwachten dat je verlangen bevredigd zal worden als je niet eens weet waarop het gericht is?

Daarom verzet ik me tegen de aanname dat gedichten schrijven een spel is. Hoogstens is het een drama. Gedichten schrijven doe ik echt niet voor mijn plezier. En al helemaal niet in opdracht. Ik word aangesproken door stemmen, 'a voice comes to one in the dark,' zegt Beckett, de stem van de wind of het water, de kreet van een bosuil, de oogopslag van een vrouw, en ik moet die stem doorgeven omdat zij iets belangrijks betekent wat ik niet begrijp. Ik koester dan ook een diep wantrouwen tegen dichters die met droge ogen durven te stellen dat het zo leuk is met woorden te spelen. Een gedicht schrijven is stem geven aan het vreemde, of dat nu uit jezelf komt of van buiten. Daarom beschouw ik mijn poëzie niet als iets wat van mij is en haast ik mij doorgaans me ervan te bevrijden en er afstand van te

nemen. Eenmaal gepubliceerde gedichten herlees ik nooit, tenzij ik gedwongen word ze voor te lezen.

Indien het gedicht een aanspreking is, veronderstelt het een ontvankelijkheid. Er zijn mensen die, wanneer ze in een bos lopen, zo druk aan het woord blijven dat ze geen oor hebben voor vogelzang – er zijn zelfs wandelaars die zich daarvoor welbewust afsluiten, gewapend met elektronisch voortgebrachte muziek. Een tweede categorie vindt het weliswaar prettig dat de vogels zich niet onbetuigd laten, maar kunnen nog geen roodborst van een merel onderscheiden. De poëzielezer behoort echter tot diegenen die geleerd hebben verschillende stemmen van elkaar te onderscheiden. Inderdaad, zoiets moet je leren, iemand moet je erop wijzen, want ook al is de aanleg tot ontvankelijkheid aangeboren, ieder kind is immers gevoelig voor muziek en ritmische taal, toch is het onderscheidingsvermogen een culturele verworvenheid.

Daar ligt een taak voor het onderwijs, een taak die in Nederland schromelijk verwaarloosd wordt door scholen en universiteiten. Leraren Nederlands die nooit een gedicht lezen en er hun leerlingen niet mee lastigvallen, zijn geen uitzondering. Dichters moeten het hebben van lezers die hun ervaringen met anderen delen, en vaak zijn dat beroepslezers, critici, essayisten. Ik heb waardering voor de geduldige, trage, ruimdenkende wijze waarop Hans Groenewegen zijn materiaal benaderde, maar geloof stellig in het belang van een literatuurkritiek die ook harde oordelen weet te vellen. Zeker, aan oordelen gaat zorgvuldige lectuur vooraf, je moet je eerst openstellen voordat je de beuk erin gooit, maar er zijn grenzen. Ook Groenewegen, hoe genereus hij ook was, schreef uiteindelijk alleen over dichters in wie hij iets zag, ook hij moet veel rommel terzijde hebben gelegd. In een democratie, en dat geldt evenzeer voor de Republiek der Letteren, laten we elkaar uitpraten, maar er zijn nu eenmaal sprekers naar wie ik echt niet wil luisteren. Ik stel mij open voor het winterkoninkje, niet voor de bladblazer. Geef mij maar critici die, na zich te hebben ontwikkeld tot sensitieve lezers, met kracht van argumenten duidelijk kunnen maken waarom het ene

gedicht goed is en het andere abominabel, zoals een wijnkenner op grond van jarenlange expertise feilloos weet of hij bocht dan wel nectar drinkt en zijn disgenoten van de zinnigheid van die intuïtie kan overtuigen. Juist omdat de existentiële inzet van poëzie hoog is, kunnen we het duiden ervan niet overlaten aan provinciale leesclubjes, leerplancommissies en gemeentelijke cultuurambtenaren.

Ik zou willen terugkeren naar de bosuil, want ieder verhaal keert terug naar zijn oorsprong. Maar dat kan niet, want hij is spoorloos verdwenen, na die ene ontmoeting heb ik hem niet meer gehoord, zijn taak zat er blijkbaar op. Ik wacht op zijn terugkomst, zonder te weten waarom.

GRONDWATER

De dichter als zwemmer

Mocht ik ooit het besluit nemen dat aan mijn ondermaans bestaan een einde moet komen, van suïcidale neigingen is geen sprake maar je weet nooit in welke omstandigheden je terecht zult komen, dan is er één manier die me zelfs enigszins aantrekkelijk lijkt, vele malen aantrekkelijker in elk geval dan weggroten in een ziekenhuisbed of pillen slikken in de huiselijke kring, met zwakke stem nog wat klasieken citerend. Gereanimeerde drenkelingen vertellen vol weemoed hoe vredig ze droomden in de minuten nadat de toevoer van zuurstof was afgesneden, de redding zou een anticlimax geweest zijn. Ik wil niet dood, misschien heb ik hier nog wel iets te doen, maar als het zover is loop ik, hopelijk kan dat dan nog, het grote water in.

Het meeste water is te klein.

In een van mijn vroegste herinneringen sta ik op een bijna leeg strand, het zal september zijn en de zon begint te zakken, ik ben uren in de weer geweest met emmertjes en schelpen, een straffe wind blaast zand in mijn ogen terwijl mijn moeder aankondigt dat het tijd wordt om naar huis te gaan. Hoewel ik moe ben en het koud krijg, wil ik liever blijven. Ik zie op tegen de in mijn beleving eindeloze wandeling door de duinen. Daarom sta ik daar nog steeds. Voorlopig is dit mijn plek.

Toen ik een jaar of vijf was probeerde ik met een vriend, hij woont intussen al een half leven in Brazilië, als we elkaar spreken zijn we meteen weer stoute jongetjes, op het strand een gat te graven naar de andere kant van de aarde, ofschoon we begrepen dat de

kans daarin te slagen betrekkelijk klein was. Maar de onderneming liep al spaak op een armlengte diepte, toen het zand in water veranderde en verwoede graafarbeid het moest afleggen tegen het tempo waarin de kuil steeds opnieuw vol liep. Kwam land voort uit zee? Dreef het erop? Was alle zand drijfzand?

Heeft Thales van Milete ook aan het strand gespeeld?

Grondwater. Zeewind. Zie ook: vuursteen, luchtwortels, zoutpan. Wanneer, zoals Empedokles meent, de kracht van de liefde elementen met elkaar verenigt, ontstaan er soms onvermoede, in beginsel onmogelijke combinaties, die na enige tijd weer uiteenvallen maar deel blijven uitmaken van een eeuwige kringloop.

Voordat ik de IJssel overstak om mij in de Achterhoek te vestigen heb ik altijd in de nabijheid van water gewoond. Na Kijkduin kwam Rotterdam, met de Rotte en de Bergse Plassen, daarna de Veluwezoom met uitzicht op de Rijn, vervolgens Amsterdam-Noord, een periode waaruit ik me vooral de nachtelijke overtochten over het IJ herinner, momenten van verstillings met een laatste peuk voor het slapengaan. Het is goed geweest dat ik uit het Westen ben weggetrokken, ik wilde weer vogels horen in plaats van verkeer, sindsdien lig ik in mei weleens wakker omdat er vlak naast mijn raam een nachtegaal zingt, maar als je me vraagt waar ik me ten diepste bevind, is het, om met Homeros te spreken, aan het strand van de luidklotsende zee, de smalle strook tussen twee werelden waar Achilleus met zijn goddelijke moeder sprak en later de schim van zijn vriend Patroklos ontmoette.

Sinds wij landdieren zijn geworden vormt oppervlaktewater van enig volume voor ons een barrière. We hebben weliswaar middelen gevonden om haar te slechten, we bouwden boten, bruggen en tunnels, we legden zelfs halve provincies droog, maar ieder die zich aan een oever of strand bevindt ondergaat de aanwezigheid van het water nog altijd als een vreemde mengeling van verbod en belofte.

Je kunt niet verder, althans nu niet, maar gezien de bolvorm van de planeet moet er een overkant zijn, ook al is hij te ver weg om zichtbaar te zijn.

In de vroege Middeleeuwen vestigden zich enkele Ierse monniken op het tot dan toe onontdekte IJsland. Hoe kwamen zij op het idee in die richting te varen? Ze volgden vogels. Of hun verblijf aldaar een succes was vermeldt het verhaal niet, maar de overtocht was in elk geval geslaagd. Om met de goden te kunnen spreken moet je soms ver reizen. IJsland, de Romeinen spraken van *Ultima Thule*, lijkt daartoe een geschikt oord, niet alleen vanwege de duistere winters en nachtloze zomers, maar ook omdat de hel er periodiek aan de oppervlakte komt.

Grenzen overschrijden, daar komt het kennelijk op aan.

Omstreeks het jaar 370 schreef Ausonius, een leraar retorica uit Bordeaux die werkzaam was aan het keizerlijk hof in Trier, een betoverend gedicht over de Moezel, de *Mosella*. In bijna vijfhonderd verzen fonkelend Latijn probeert hij greep te krijgen op de ervaring geconfronteerd te worden met een rivier. De verteller begint zijn relaas al met een overtocht, het eerste woord luidt *transieram* (ik was overgestoken), over de mistige Nahe bij Bingen, waarna hij zijn tocht over de Hunsrück naar de Moezel beschrijft met subtiele verwijzingen naar het zesde boek van Vergilius' *Aeneis*, de episode van Aeneas' reis door het Dodenrijk. Ausonius' *ik*, waarom noemen we hem niet gewoon Ausonius, doorkruist een verlaten gebied waarin, zo herinnert hij zich, driehonderd jaar geleden de Keltische Treveri in de pan zijn gehakt door de Romeinen. Zodra hij in de buurt van de Moezel komt, moet hij ineens denken aan de Garonne die door zijn dierbare geboortestad stroomt, en hier vertoont de beschrijving overeenkomsten met Vergilius' evocatie van de Elyse Velden, de paradijselijke plek waar Aeneas zijn overleden vader zou ontmoeten.

Alles wijst erop dat Ausonius niet zomaar verslag doet van een

excursie. De tocht is symbolisch geladen, de dichter bevindt zich niet alleen in het nu, maar ook in het verre en nabije verleden, en mogelijk ook al in een vooralsnog gesloten domein dat hij ooit zal moeten betreden. Het is niet voor niets dat hij om deze innerlijke alomtegenwoordigheid voelbaar te maken de locatie van een rivier heeft gekozen. Anders dan de zee heeft een rivier een zichtbare overkant, het water vormt een drempel tussen hier en daar, tussen nu en straks. Geen wonder dat in verhalen over het Dodenrijk bijna altijd rivieren overgestoken moeten worden. Wie zich in een bootje op dat water bevindt verkeert in een liminaal gebied, je bent niet meer hier maar ook nog niet daar, heel even lijkt alles nog mogelijk.

De horizontale dimensie, die een tijdsverloop veronderstelt, het kortstondig verblijf in een niemandsland tussen twee welomschreven fasen, wordt echter aangevuld of doorkruist door een verticaal fenomeen. Anders dan de zee, maar net als vijvers en meren, vertoont een traag stromende rivier soms een zodanige spiegeling dat het wateroppervlak de plek is waar de hemel en de diepte elkaar ontmoeten, op één en hetzelfde ogenblik zie je wat zich afspeelt onder de waterspiegel en aan de hemel. Waar de liminaliteit van de overtocht een 'niet meer' en een 'nog niet' belichaamt, suggereert de verticaliteit van de spiegeling juist gelijktijdigheid, ze is een 'zowel hier als daar', een nu waarin verleden en toekomst samenvallen. Daar komt bij dat een spiegel je altijd tegenover jezelf plaatst. Wie is toch die vermoeide man die je zo onderzoekend aankijkt? Een latere versie van jezelf?

In Ausonius' *Mosella* spelen beide dimensies een rol, waarbij vooral benadrukt wordt dat het water een gebied is waarin mensen niet thuishoren. Onder de oppervlakte leven vissen, Ausonius beschrijft ze met het plezier van de fijnproever, maar wie er één probeert te vangen overschrijdt wel een grens, aan culinair genot gaat het besef vooraf dat er eerst gestorven moet worden. Voor vissen is onze wereld onleefbaar (vertaling Patrick Lateur):

Op de droge stenen springt de natte
vangst telkens op, vervaard voor dodelijke